

– *Mi történt a Csemadokban a novemberi események hatására?*

– Közben telt az idő, és december 6-ra, a sztrájkbizottság javaslatára, Sidó Zoli, ő volt az elnök, összehívta a Csemadok elnökségének az ülését. A Csemadok elnökségi üléséről, december 6-ról a Végh Laciéknál egészen biztosan megvan a jegyzőkönyv. Az elnökség a munkabizottságok jóváhagyásával és kooptálásával foglalkozott, mert utána kezdődik a központi bizottság ülése, akcióprogram-javaslat, vita, jejlés, javaslóbizottság jelentése, zárszó. Ez volt az elnökségi ülésen is. Nagyon gyorsan lefolyt az elnökségi ülés, hisz már a központi bizottság is erre a napra volt összehívva. Az elnökségen én nem voltam ott, de úgy tudom, hogy Bárdos Gabi volt az, aki felvetette, hogy a központi bizottság ülésére meg kellene hívni a Dobos Laci és Szabó Rezsőt. Efelől némi vita volt, mondván, hogy no jó, de ők még nem Csemadok-tagok. Őket a központi bizottság kell, hogy rehabilitálja, majd pedig kooptál-

* Oral History = elbeszélt történelem.

Ezt a módszert a történészek akkor alkalmazzák, amikor írásos dokumentumok híján nagyon nehéz rekonstruálni a valóságot, feltárni a tényleges, olykor a történelmi folyamatokra komoly hatást gyakorló háttéreseeményeket. Amikor a rendkívül intenzív történések forgatagában nem készülnek feljegyzések, jegyzőkönyvek, nincsenek írásos emlékek. Ilyenkor a történelmi esemény vagy időszak legfontosabb szereplői maguk mondják el, szerintük mi is történt valójában.

Az Oral History az élő emlékezetre épít. Éppen ezért nagyon mértéktartóan kell viszonyulni az elmondottakhoz. A módszer lényege, hogy nem szabad beavatkozni az emlékezetbe, mindenki elmondhatja azt, amit megélt. Az elmondottak, a történelmi adatok és tények ezt követően külön vizsgálatot igényelnek. Ez a szubjektív látásmód azonban az egyetlen eszköz arra, hogy rekonstruálni lehessen a történéseket. Olyan, mint egy "gyónás" vagy önvallomás. A többi a történészek dolga. Nekik kell az elmondottakból rekonstruálni a tényleges történéseket, összevetni az elmondottakat, szembesíteni azokat az objektív ismeretanyaggal.

Mindebből az következik, hogy az Oral History rovatban megjelentetett beszélgetések nem egyszerű interjúk, hanem történelmi forrásanyagok, amelyek alapul szolgálhatnak a múlt megismeréséhez. Egyben fontos információt szolgáltatnak arról is, hogy a történelmi események résztvevői hogyan értékelik utólag a történéseket, saját szerepüket, hogyan emlékeznek azokra az eseményekre, amelyeknek aktív részesei voltak.

ja, és akkor lehet meghívni, szóval ez most még korai. Úgy tudom, hogy Gyurcsík Iván mondta, hogy kellene nekik szólni telefonon, legyenek készen arra, hogy ha a központi bizottság kooptálta őket, akkor jöjjenek el a központi bizottság ülésére. A Dobos Laci el is érték a Madáchban, engem nem értek el, nem voltam ott épp akkor a KORT-ban, csak később jöttem, és akkor már elértek, amikor a központi bizottság már kooptált. A Dobos Laci felkészült volt, tehát amint hívták, átment, és már részt is vett. Én akkor érkeztem, amikor már a vita folyt az ülésen. Leültem, Dobos Laci fent ült már az emelvényen, mert munkabizottságot választottak, s a Dobost is a munkabizottságba beválasztották. Ez valahogy már, amikor én megérkeztem, ez így a déli órákban történt, 12 körül. Leültem, nem tudom, kinek volt akkor a felszólalása, s azonnal jelentkeztem a vitára. A Sidó Zoli mondta, hogy besorolnak, én azt mondtam, hogy nem, azonnal fel akarok szólalni, okom van rá, hogy azonnal felszólaljak. Hogy jó, ebéd után én leszek az első. Nem, én most akarok beszélni. Ugyanis a Tóth Géza, akivel én kapcsolatban álltam, mondta, hogy Hrivnák, a kormány akkori elnöke, délután Prágába megy. Tehát tudtam, hogy Hrivnák megy. S amit én el akartam mondani, azt azonnal el kellett mondanom, tehát ragaszkodtam hozzá. Nem vagyok teljesen biztos benne, azt hiszem, hogy egészen odáig ment a dolog, hogy én azt mondtam, hogy szavazzák meg, hogy az ebéd előtt én beszélhessek. Zoli azt mondta, jó, akkor gyere. Kimentem. Amit én hallottam még a központi bizottság üléséből, az előttem lévő felszólaló nem tudom pontosan ki volt, meg ottan suttogva mondták nekem, kérdeztem, hogy miről van szó. Hát, hogy a múltban mi volt a jó, mi volt a rossz. Hát én elindultam a nagyteremből, a terem hátlujából a széksorok között az elnökség felé, a pulpitus felé. És a pulpitus fölött ott a nagyteremben ilyen oszlopszerű van, ott lógott Husák, mint minden teremben, és én úgy szembenézve vele mentem. Odamentem, a kép elég magasan volt. Volt ott egy szabad szék az elnökségi asztalnál, fogtam a széket, odatettem, felálltam a székre, lekasztottam a Husák-képet, és betettem a pulpitus alá. Döbönt néma csend. Ezt megint csak nem tudom, ki mondta nekem, hogy a kezemet is leporoltam, majd odaléptem a pulpitushoz, és azzal kezdtem, hogy ennyit a múlttól. Beszéljünk a jövőről. Az alkotmánytörvény a 144-es előírja, hogy képviselve legyünk a választott szervezetben, a kormányban, a végrehajtó szervezetben és így tovább, és én azt javaslom, hogy válasszunk egy bizottságot, javaslatot is teszek a bizottságra, Gaál Sándor, ő az SZLKP KB tagja volt, Nagymegyeren volt akkor az EFSZ igazgatója, Sidó Zoltán, ő volt az elnök, Dobos László, keletről Vajányi László és én. Tettem magamra is javaslatot. Azonnal menjünk el a kormányelnökségre, és a kormányelnökkel tárgyaljunk arról, hogy nemzetiségi minisztert akarunk. Menjünk el a parlament elnökéhez Schusterhoz, és tárgyaljunk arról, hogy egy általunk kiválasztott alelnököt akarunk a parlamentbe. Ez a két hely ezelőtt is megvolt, most is megillet bennünket. Én erre kérem, hogy szavazzunk. Az ülést Fónod Zoli vezette. A Fónod Zoli ezt megszavaztatta, és mi öten máris megyünk a kormányelnökségbe. Itt egy pillanatra megszakítanám a történetet, csak az érdekesség kedvéért. Ez pedig az, hogy itt vita mindenből, mindenről, eléggé tömören, de mondom, ez megvan, és erről a jegyzőkönyvben a következő van: „Szabó Rezső: A Csemadok jövője az, hogy felvállalja a kisebbségi érdekvédelmet, összefogja a magyarokat pártállásra való tekintet nélkül. Javaslom, hogy a Csemadok elnöke, és Gaál Sándor KB tag azonnal hívja fel telefonon az SZNT elnökét, illetve a kormány elnökét, és kérje a Csemadok képviseli-

selőinek fogadását az új kormány alakítására való tekintettel, hivatkozva a Csemadok közel százezres tagságára, és a csaknem háromnegyed milliányi magyar nemzetiségi kisebbségre.” Biztos tudom, hogy nem azt mondtam, hogy telefonon hívjuk fel, hanem azt, hogy menjünk oda azonnal. Még egy érdekesség, ami jellemző arra az időszakra. Másnap az Új Szóban a Csemadok Központi Bizottságának ez a vitahatástanul fontos üléséről egyflekknyi anyag jelent meg, amely egyetlen, Lukács Tibor, vezető titkár által előterjesztett akcióprogram-javaslat stb. A Csemadok most érvényes alapszabályzatát érvényteleníteni kell, mondja Takács András, majd pedig, szóról-szóra idézem, a vita közben elhangzott egy indítvány, hogy „a Csemadok Központi Bizottságának küldöttsége Sidó Zoltán elnök vezetésével tanácskozzon Pavol Hrivnákkal, az SZSZK kormányának elnökével, és tegyen javaslatot a most alakulóban lévő kormány magyar nemzetiségű tagjának a személyére.” Mindenki megvan nevezve, hogy ki mit mondott, de akkor még az Új Szó úgy vélte, Szabó Rezsőnek a nevét azért jobb lesz nem kiírni az újságban. Volt egy ilyen tilalom. Ez a bizottság azután mondván, hogy nem az ebéd most az érdekes, elindult Hrivnák miniszterelnökhöz. Én közben Gaál Sándornak mondtam, hogy Sándor, ha odaérünk a bejárat-hoz, ahol csendörök vannak, te előhúzod a központi bizottsági tagsági igazolványodat, bemutatod nekik, ezek szalutálnak, s te azt mondd nekik, hogy súduhovia idú so mnou.¹ És megyünk. Tudtam, hogy hol van az elnöki iroda, hisz '68-ból tudtam, hogy semmi nem változott meg, úgyhogy egyenesen mentünk fel az első emeletre, ma is ott van a miniszterelnöknek az irodája, mentünk végig a folyosón, be az előszobába. Közben, úgy látszik, hogy letről már mondták, hogy mennek fel valakik, mert ott olyan meglepetten fogadtak bennünket, és ha jól tudom, én voltam az, aki azt mondtam, hogy azonnal tárgyalni akarunk a miniszterelnök úrral. Igen? Kik, mik, hogyan? Mondom jelentsék be, hogy itt van egy küldöttség, ülésezik a Csemadok Központi Bizottsága, 300 falunak a küldöttei vannak ott – a központi bizottságnak akkor 100 tagja volt –, akik ma délután hazautaznak, és a Csemadok-gyűléseken elmondják a történeteket, és erről fogunk mi tárgyalni a miniszterelnökkel. De hogy a miniszterelnök elutazik. Jelentsék be, és a miniszterelnök döntse el, hogy fogad-e bennünket. Hát ezek mondták, hogy nagygyűlés, 300 ember, falukról, egész Szlovákiából. A miniszterelnök azonnal azt mondta, hogy engedjék be őket. Bementünk. Gaál Sanyi ugyanezt, amiket én mondtam, elmondta újra, ismerték egymást, és mondta, hogy a központi bizottság ülésezik, és úgy döntöttünk, hogy úgy, mint '68-ban, miniszter kell és alelnök kell, akit a Csemadok javasol, úgy, mint '68-ban. Hrivnák azt mondta, hogy ő Prágába megy, őszerinte nem nemzetiségi miniszter, mert ahhoz egy újabb törvény kell, amellyel minisztériumot is létesít, hanem a járhatóbb út az, hogy a kormány alelnöke, mert ehhez nem kell, nincs tárcáról se szó stb., szóval ez a járhatóbb út. Mondtuk, hogy oké, adjuk meg a javaslatot telefonon Prágába, megadta a telefonszámot, kit javasol a Csemadok a kormány alelnökének. Köszönjük, mentünk a Schusterhez. Úgy látszik, innen már értesítették Schustert, a Hrivnákéktól, mert a titkárságon már úgy vártak bennünket, hogy igen, az elnök elvtárs vár bennünket. Tudom, hogy hogy működik ez, hogy becsengetnek, ő pedig elindul. Elvezettek bennünket a fogadóterembe, mi ott megálltunk, a másik oldalon jött Schuster azzal, hogy: „Szeretettel üdvözlöm az elvtársakat! Köszönöm, hogy eljöttek hozzám. Mecenzéfre Stósz felől fúj a szél, és Zoli bácsi, Fábry Zoli bácsi biztatott engem arra, hogy írjak.” Nem ezzel a magyarsággal mondta, jóval törtebb ma-

gyarsággal, de ez volt a lényege. Foglaljanak helyet. Majd pedig: „Prepáčte, že ďalej už budem rozprávať po slovensky,² ugyanis jobban kifejezem magamat, önök valamennyien biztosan értenek szlovákul, nekem könnyebb. Érték mindent magyarul, ha akarnak, önök beszélhetnek, mondhatják a magukét magyarul, de én inkább szlovákul válaszolnék rá.” Elmondtuk neki, hogy miről van szó. Természetesen, igen. Van ott ugyan egy magyar alelnökünk. Akkor alelnök volt, a parlament alelnöke volt Nagy Kázmér, aki miniszter korában a pártközpontban a Csemadok ülésén nyilatkozott. Megértem, hogy változásra van szükség, készítsék elő a javaslatot, a tervet, és lesz plénumülésünk, jövő hétre ezt terjesszék elő. Tíz nap múlva ezt terjesszék elő. Ez volt a fogadás eredménye, és mentünk. Erre a momentumra majd visszatérek, de most pillanatnyilag, az alelnöki funkcióra vonatkozólag folytatnám, hogy a központi bizottság ülésén, megvan az anyag, úgyhogy nem fogom elmondani az egészet. De még érdekességnek talán azt, hogy Takács Bandi kérte, hogy mondjon le az egész elnökség, és válasszon új elnökséget. Az elnökség lemondott, új elnökséget választottak. Közben Lukács Tibor elmondta a maga beszédét, hogy a Csemadok vezetői, ugyanúgy, mint a „harminchármas”, különböző dokumentumokkal fordultak a pártközponthoz. Takács András vádló szavaival kapcsolatban kifejtette, hogy nem érzi, hogy ő terrorizálta volna a munkatársait, szóval ilyen beszédet tartott. Ezután Sidó Zoltán méltatta a vezető titkár munkáját, kijelentette, hogy becsületsértés nem történt, sőt, indokolta az elnökség álláspontját, és így tovább, és így tovább. Majd pedig megtárgyalásra került a Csemadok előkészített programja, programnyilatkozata, amelyet elvetettek a központi bizottság több felszólaló javaslatára, mert egy magát mentető nyilatkozat volt, amivel nem voltunk megelégedve. Hát ilyenek voltak benne, hogy a pártközpontban kérni kell a központi bizottság pártcsoportjának a megszüntetését. Elképzeléseinket és tevékenységüket továbbra is a Nemzeti Front egyenrangú tagszervezeteként akarjuk megvalósítani.

– *Ahhoz képest, hogy ez már legalább két–három héttel az első események után történt, azért ez egy elég gyáva megnyilatkozás volt.*

– Kérjük az SZSZK kormányát, hogy a Szlovák Tervhivatalnak adja feladatul, hogy biztosítsa az anyagokat, és így tovább. Hát ezt a központi bizottság letörölte az asztalról, és ott mindjárt, mondom, meg lehet találni Végh Laciéknál, kidolgozta a maga programnyilatkozatát, amelyben hát már nem ilyen hang van, hanem a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak alkotmányos biztosítása. Az alkotmányos jogok alapján létrehozni az önrendelkezés megfelelő népképviselői szerveit és végrehajtó szerveit. Szóval az eredeti, még a „harminchármas” követelése, párbeszéd a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására a helsinki záróokmány és a bécsi utótalálkozó dokumentumainak szellemében. A társadalomban végbement demokratizálódási folyamatot követve és a Csemadok megújulását szem előtt tartva elzárkózunk a sztálinista és neosztálinista struktúráktól, ezért a belső szervezeti életben szakítunk a demokratikus centralizmus elvével, ennek az érdekében, és így tovább, szóval egy a kor szellemének és követelményeinek már megfelelő dokumentumot fogadtunk el.

– *Milyen arányban? Ezzel mindenki egyetértett? Vagy volt az ügynevezett kemény mag, amely elutasította ezt?*

– Senki nem mert már így felszólalni ellene. Közben úgy emlékszem, hogy a programnyilatkozat előtt már lezajlott az új elnökség megválasztása, amely elég egyértelműen adta tudtára azoknak is, akiknek talán valami kétségeik voltak még, hogy itt újra valami egészen más kezdődik el. Csak az érdekesség kedvéért, az elnökségbe kik lettek beválasztva. Kollár Péter, a jelölőbizottság elnöke ismertette a Csema-dok új elnökségének összetételét, és a csúcsvezetőket. A nyolcvan érvényes szavazat alapján Bárdos Gábor 72 szavazat. Ő volt az, aki titkárként – mint elmondtam – úgy nyomta a dolgokat. Bauer Győző 69, Boda Ferenc, ő a szepsi járási titkár, 49 szavazat, Böszörményi István 48 szavazat, Dobos László 80 szavazat, 80-ból 80, Duray Miklós 66 szavazat, nem ismerték őt, húsz év telt el. Fónod Zoltán 72 szavazat, Gaál Sándor 78 szavazat, Görföl Jenő 52 szavazat, Gyimesi György 72, Kollár Péter 68, Kvarda József 68, Merva Lóránt 67, Mézes Rudolf 58, Neszméri Sándor 72, Presinszky Lajos 50, Sidó Zoltán 78, Szabó Rezső 75, Szilvássy József 66, Varga Sándor 70, Lacza Tihamér 56. Ők lettek a KB elnökségének új tagjai. Fónod Zoltán javasolta, hogy a vezető funkciókba többes jelölés legyen. A KB a javaslat ismertetése után ezt elvetette. A többes javaslatot. Elnöknek, tiszteletbeli elnöknek megválasztották Dobos Lászlót, elnöknek Sidó Zoltánt, vezető titkárnak Neszméri Sándort, titkárnak Bárdos Gábort és Gyurcsík Ivánt, a KB társelnökének Szabó Rezsőt. A KB tagjai ezt szavazással, nyilvános szavazással jóváhagyták. Az ülés Gál Sándor zárszavával ért véget. Ez volt, és mondom, itt érdekesek a programnyilatkozatok, hogy mi lett elfogadva, mi nem lett elfogadva. Különben az új programnyilatkozat megjelent az Új Szóban is, méghozzá az Új Szó, nincs ráírva, feltételezhetően 7-i számában, teljes egészében. Szóval itt már mindent lehoztak.

– *Az ön által felsorolt névsorból az derült ki, hogy az úgynevezett dogmatikusok teljesen háttérbe szorultak. Kikerültek az új elnökségből, vezetésből.*

– Igen. Legalábbis mindazok, akikről akkor már tudhattuk, hogy dogmatikusak. Azok kikerültek. Ez egy kicsit összefüggött azzal is, hogy a '68-as tapasztalatunk is az volt, hogy nem lehet fél munkát végezni. Hanem ha, akkor tényleg alaposabb tisztogatást. A helyzetnek megfelelő, és elbíráható módon. Ezt nem véletlenül mondom. Mert később kiderült, hogy Sidó Zoltán, aki teljes mértékben alkalmazkodott ettől kezdve az új dologhoz, sokak szemében szálka volt, és sok tiltakozást kaptunk arra, hogy ha a Csema-dok át akar alakulni, akkor nem lehet megtartani a régi csúcsvezetőket. Leveleket kaptunk stb., stb., de ez még egy későbbi időpont, majd arról még szó lesz.

– *Még egy kérdés erejéig csak visszatérnék Schusterhoz és Hrivnákhhoz, hisz ők voltak akkor a két legfőbb közjogi méltóság Szlovákiában. És ha mind a ketten, hát ahogy említette, hogy Schuster örömmel és sok szeretettel, örömmel fogadta önöket.*

– Ezt mondta legalábbis.

– *Igen, és Hrivnák is fogadta a küldöttséget.*

– Hrivnák nem mert nem fogadni bennünket.

– *Ez nagy dolog volt azért akkor.*

– De ekkor olyan volt a helyzet.

– *Tehát ez a politikai helyzet következménye?*

– Váltották le sorban az embereket, gyárigazgatókat, és így tovább, szóval senki egy pillanatig sem érezhette magát biztonságban. És ezt Hrivnák nagyon jól tudta. És azt, hogy 300 faluba holnap viszik a hírt. Őneki fontos volt, hogy olyan hírt vigyenek, hogy Hrivnák fogadta, beleegyezett, igent mondott mindenre. Nem akarom se Hrivnákot, se Schustert megbántani, de a '68-as tapasztalataik nekik is megvoltak, tehát abban a tudatban ígértek meg mindent, hogy jó.

– *Jól jön az még.*

– Majd aztán. Ha mégse úgy lesz, kisöprünk benneteket. Úgy, mint '68-ban. Nincs vesztenivalónk, mert vagy jól jön egyszer még, hogy mi ilyen strammok voltunk, vagy pedig kényszer hatására csináltuk, és majd jön újra az, hogy egészséges mag, s mindazoknak, akik így léptek fel, úgyis majd menni kell, ha visszaáll a régi rend. Tehát ők úgy voltak vele, hogy nincs vesztenivalójuk.

– *Tehát ez a játszma még mindig kétesélyes volt.*

– Nagyon is kétesélyes volt. Nagyon-nagyon kétesélyes volt. A kétesélyességre egy érdekes momentumot. Én később a kormány épületébe kerültem tanácsadóként. Čičsel, a későbbi miniszterelnökkel, az átmeneti időszak miniszterelnökével Kolodejből ismertük egymást az alkotmány kapcsán, amit felelevenítettünk. Čič titkárságának, a kormányelnökség titkárságának vezetője Králik Gyuri volt, egy jogász, kassai származású, magyarul, németül jól beszélő, egy ilyen bohém lelkületű ember. Külügyi szolgálatba ment, nagykövet volt stb. '68-ban őt is menesztették, s jól ismertük egymást. A Lúčnicának az egyik megalapítója volt Košťa Lacival együtt. Jóban voltunk. Hát ő volt a kormányhivatal főnöke. Néhányszor, nem tudom hányszor, megtörtént, hogy hármásban ebédeltünk, Čič, Králik Gyuri és én. A szakácsnő magyarul perfekt beszélt, és nagyon aranyos asszony volt. Hát itt olyan beszélgetések voltak, hogy nem az ország meg ez, meg az, hanem a pillanatnyi helyzetről. S a Králik Gyuri mondta Čičnek, hogy add vissza a párttagkönyvedet. Ne tartsd már tovább. December 12-én alakult meg az új kormány, hát ez január második felében, február elején győzködte őt, meg én is a Gyuri mellé állva mondtam, hogy bizony itt az ideje. A felelet az volt, hogy hát ti tudjátok legjobban, meg én is, hogy a párt mindenkinek mindent megbocsát. De a tagjainak, hogy hátba támadták, soha. Nem lehet tudni. Még akkor is kétesélyesnek ítélte meg ő a helyzetet. És ő informált ember kellett, hogy legyen, mert kormányelnök. Tehát még január vége vagy február eleje ez, ekkor is még sokan kétesélyesnek látták. Nemcsak Hrivnák decemberben, hanem január vége, február elején még Čič is. Úgyhogy ez a kétesélyesség ez sokáig fennállt. Megint előrefutottunk az időben, úgyhogy térjünk csak vissza oda, hogy

befejeződött a központi bizottság ülése. Két jelölt volt a kormány magyar tagjaira, amiben azonnal kellett döntenet a központi bizottságnak, Merva Lóránt és Varga Sándor. Mi Varga Sándort támogattuk.

– *Miniszterelnök-helyettesi tisztségre.*

– A miniszterelnök-helyettesi tisztségre. Abszolút többséget kapott Varga Sándor, amit jelentettünk is. Jóváhagytuk a határozatot, a programot, az új elnökséget, társelnöki funkciót, ami azt jelentette, hogy én is elnök vagyok, és ketten kell, hogy megbeszéljük a dolgokat. Illetve tiszteletbeli elnök Dobos Laci, tehát egy átmeneti időre kvázi egy ilyen triumvirátus került a Csemadok élére, és Neszméri Sándor mint új főtitkár. Lukács Tibort, az ottani védekezése, meg az előterjesztett programjavaslatok stb. alapján leváltotta a központi bizottság, és Neszméri Sándort választották meg. Dobos Laci elmondta, hogy össze akarja hívni a „harminchármból”, aki könnyen és gyorsan elérhető, meg az FMK-sokat egy közös megbeszélésre. Még hozzá azt képzeli, hogy így megegyezhetünk valami közös ügyben, és meg kellene alakítani a Csehszlovákiai Magyarok Fórumát. És hogy ő 24-re stb. telefonon a titkársággal ezt összehozatja a nagyterembe, ott találkozunk. Hát így is lett, hogy összehívták. No most pontosan a névsort, valószínűleg a Laciéknál meglesz, nem tudom a pontos névsort, de sokan voltunk ott. Előtte a járási titkársági szobában, szemben a nagyteremmel volt, most ott a magyar könyvesbolt van, ott találkoztunk. Az FMK-ból Nagy Laci, Tóth Karcsi, nem tudom pontosan, hogy kik, talán Öllös Laci is, akik oda a kisterembe bementünk, és hogy tulajdonképpen miről lesz szó. A többiek, többen voltak az FMK-sok, tízen–tizenketten, azok a nagyterembe mentek már, meg a „harminchármba”, meg a Csemadokosok, szóval a nagyterembe. Ilyen U alakban előkészített asztal volt, szóval nem egy nagy asztal. Nem tudom, ki szervezte így, hogy ilyen U alakban legyen, de a leülés az úgy volt, hogy ezen az oldalon a fiatalok, emez oldalon pedig a „harminchármba”. S itt a kisteremben volt egy olyan javaslat, s nem tudom, hogy ezt Laci javasolta-e, azt hiszem, a Laci, hogy az ülést vezesse a Szabó Rezső. Szóval én ültem egyedül az U betűnek azon a szemben lévő szárán, itt a fiatalok, ott pedig a kevésbé fiatalok. A Dobos Laci adta elő az elképzeléseit, hogy szükség lenne ebben az új helyzetben egy Csehszlovákiai Magyar Fórumra, amely politikai szerv lenne az átalakulás során stb. Nem pártot mondott. Egy ilyen politikai képződményt, amelyet itt most Csehszlovákiai Magyar Fórum néven megszerkeszthetnénk vagy jóváhagyhatnánk. Ennek egy programnyilatkozatát is kiosztották. A programnyilatkozatot a „harminchármba” somorjai főnöke, Zalabai Zsiga készítette el. Ez ott kiosztásra került, milyen dátumot mondtam?

– *November 24.*

– Nem, nem. Bocsánat, vissza az egész, december 9.

– *Tehát a központi bizottsági ülés után. A Csemadok Központi Bizottsági ülése után.*

– A központi bizottsági ülés után, persze, hisz a központi bizottsági ülés is 6-án volt. Vissza az egész, tehát nem november, hanem december 9-én – ide is van írva – került ez az egész megvitatásra. A Csehszlovákiai Magyar Fórum programnyilatkozatát Zalabai Zsiga dolgozta ki, és készítette elő. Ez kiosztásra került, mindenki el-

olvasta, és ebben nagyon egységes, nem fogom ismertetni, mert megvan, ebben nagyon egységes volt. Na most, ahogy én onnan nézem a két asztalsort, akkor a jobb oldalon ültek az öregek, és a bal oldalon ültek a fiatalok, de nagyon egységes volt, hogy ezzel a programnyilatkozattal senki sem értett egyet. Akkor se, amikor én egy betoldást ismertettem, amit kézzel írtam bele. Ez a betoldás úgy szólt, hogy ahogy az a Nyilvánosság az Erőszak Ellen, és a Polgári Fórum programnyilatkozatában megtalálható.

– *Miért nem értettek egyet ezzel a nyilatkozattal?*

– Én több ilyen beszúrást is csináltam kézzel ide a vita alapján. A „harminchár-maknak” ez kevés volt, a fiataloknak ez túl sok volt. A „harmichár-mak” kevésnek tartották azt a jogkört, amit a programnyilatkozat alapján a Csehszlovákiai Magyar Fórum elfoglalt volna, a fiatalok pedig túl soknak tartották egy ilyen egységes politikai fórum létrejöttét, szóval elvetették egyértelműen, és hogy úgy mondjam, nagyon határozottan. A vitát, nem is, az egymás lehurrogása volt, ha itt mondott valaki valamit, azt azok lehurrogták, ha ott mondott valaki, ezek lehurrogták. Rövidesen kisült, hogy itt semmiféle közös dologra sor nem kerülhet. Abbahagytam a betoldásokat, hogy kompromisszum jöjjön létre, láttam, hogy semmi ilyenre sor nem kerül, ezért gyorsan elkészítettem egy hatsoros nyilatkozatot. Ugyanis tudtam, már ekkor volt kapcsolatom lefelé is, a Csemadok járási titkáraival stb., akik pontosan tudták, hogy lent mi a közhangulat. És lent a közhangulat az volt, hogy mondjatok már valamit, nyugtassatok már meg bennünket, hogy ott fönt rend van, hogy ott fönt nem marjátok egymást stb. Ez valamikor 92–93-ban volt, hogy egy új polgármester azt mondta nekem, hogy: „Idehallgass Rezső! Hát csináljatok már ott fent rendet. Hát én lassan már több mint egy éve polgármester vagyok. Engem még senki nem hívott, és nem mondta meg, hogy mit csináljak. Énnekem nincs hova mennem, hogy mondják meg, hogy hogy döntsek, hát ez így nem megy. Hát ezelőtt ha én bementem a Ferenczei elvtárshoz, pontosan tudtam, hogy mit igen, mit nem. Kijöttek hozzánk a járásról, és pontosan megmondták, hogy mit kell most a jövő hónapban csinálni. Hát énhozzám senki se jön, senki se mondja meg.” Szóval hihetetlen nagy volt az átalakulás, és még a múltnak a hagyománya, a múltnak a módszerei az emberekben még mélyen éltek, sőt, még élnek is. És nem tudták, hogy azért van a képviselőtestület, meg a faluban a nagygyűlés, hogy döntsétek el, hogy mit kell csinálni. Ezt senki többet nem mondja meg. Megkapjátok a törvényeket, és a többi a ti dolgotok.

– *A beidegződés.*

– A beidegződés az nagyon nehéz. Tudva, hogy kint mi a helyzet, én hatsoros, most már nem programot, hanem a sajtó számára egy nyilatkozatot készítettem el, amely így hangzik: „A Független Magyar Kezdeményezés, a Magyar Diákszövetség, a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma, a »harminchár-mak« és a megújuló Csemadok ezennel kinyilvánítja, hogy – őrizve szellemiségének a sajátosságait – a jövőben minden alapvető kisebbségvédelmi kérdésben (alkotmányügy, iskolaügy, a kulturális élet intézményrendszere, képviseleti ügyek) közmegegyezés alapján közös platformot képvisel.” Tehát próbáltam azt a legnagyobb közös nevezőt, amelyet mindenki,

szellemiségének sajátosságát megőrizve, elfogadhat. Mert azért a vitából az kisült, hogy ami a magyar ügyet illeti, tehát ennek kvázi a védelmét, azt valamennyien, a Diákszövetség, az FMK, a „harmichármak”, tehát a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma, és a megújult Csemadok, ezekben azonosak tudunk lenni. Tehát ezt terjesztetem elő, amit hát nem szavaztunk meg, de amivel mondtam, hogy ha valakinek valami betoldása, kihagynivalója van, de én fontosnak látom, hogy egy nyilatkozatot adjunk ki.

– *Egységes nyilatkozatot.*

– Egy egységes nyilatkozatot, amit nem vitattak, hogy ez fontos, de végül is senki nem írta alá. Szóval elfogadták a nyilatkozatot, de aláírásra nem került sor. Úgyhogy ez a kezdeményezés, a magyarok, a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma, Dobos Laci kezdeményezésére, vagy ha úgy tetszik, a Csemadok, Dobos Laci kezdeményezése, így nem talált meghallgatásra, nem talált megértésre. Amit én sajnálatosnak tartok, de amit bizonyos szempontból meg is értek. Mert itt például az van, hogy alkotmányügy, iskolaügy, kulturális élet intézményrendszere, s az utolsó, képviseleti ügyek. Közös megegyezés alapján közös platformot képviselnek. Nem tudom, hogy ekkor már megvolt vagy nem volt meg, és ha megvolt, az FMK ott lévő emberei tudtak-e róla vagy nem tudtak, hogy később a prágai parlamentben jóváhagyott alkotmánymódosítás, amely szerint választások kiírása nélkül a lemondott képviselők helyére új képviselőket kooptálnak, méghozzá a Polgári Fórum, illetve a VPN³ javaslata alapján. Tehát nincsenek választások. S arról, hogy kit javasolnak képviselőnek, két helyen döntenek: Prágában a Polgári Fórum, Pozsonyban a Nyilvánosság az Erőszak Ellen. Amellyel, nem találok hirtelen jobb kifejezést, szimbiózisban élt az FMK. Tehát nem fogadhatott el valami mást. Ha tudtak róla, tudtak róla, ha nem tudtak róla, akkor is érezték, voltak annyira fejlettek, hogy ők nem fogadhatnak el valamit, hogy nem a VPN, az FMK-n keresztül a Csemadok, meg a Polgári Fórum, meg a diákok, meg kiscsibék, meg a tyúkok, meg a stb. Szóval ma már ezt tudom. Akkor nyilván nem tudhattam, mert akkor még azt se tudtam, hogy a képviselőházat így töltik majd fel, és így tovább. Tehát ez a kezdeményezés, ezt ma is mondom, hogy sajnálatosan így végződött. Végződhetett volna egy normális vita keretében, s nem egy lehurrogások légkörében, úgy is, hogy igen, lesz egy közös nyilatkozat, ami arra vonatkozik csak, hogy, de erre már nem. De ilyen normális beszélgetésre sajnos nem került sor, hanem inkább ez. Ha eddig azt mondhatnám, hogy ennek a fórumnak az összehívása előtt egymástól független csoportosulások léteztek, akkor ennek a fórumnak az eredményeként, negatív eredményeként, azt mondhatnám, hogy ettől kezdve egymással szembekerült, és szemben álló csoportosulások léteztek. Úgyhogy ez a fórum nem hozott megoldást, hanem messzebb vitte egymástól az embereket, mind a „harminchármak”, mind a Csehszlovákiai Magyar Fórum képviselőit, meg a Csemadok társelnökét. Itt a mundér becsülete azt követelné, hogy egyértelműen mondjam ki, hogy a fiatalok elutasító, vagy mit tudom én milyen magatartása következtében. Ha ezt a beszélgetést akkor este csináljuk, vagy másnap reggel, akkor biztos, hogy ezt a záradékot hozzátettem volna. Ma, tapasztalataim alapján, meg amire rájöttem, ezt a záradékot nem teszem hozzá, de akkor biztos,

hogy hozzátettem volna, mert úgy láttam, úgy éreztem, és úgy mentem ki akkor abból a teremből.

– *Én még két szempontot vetnék itt föl. Az egyik az, ahogy ön is említette, hogy valóban ez egy generációs ellentét is, hiszen az úgynevezett fiatalok akkor 40 évesek voltak, az asztal másik szárnyán ülők pedig, hát, inkább 60. Tehát ez lehetett az egyik, mert hát az FMK-sok között voltak egészen fiatalok, a Tóth Karcsi és mások, akik épphogy csak befejezték az egyetemet. Tehát ők még negyven, sőt, ők közelebb voltak a harminchoz, mint a negyvenhez. Tehát lehetett itt egy nemzedéki ellentét is. És lehetett egy másik szempont, hogy a fiatalok túlnyomó többsége nem volt soha, nem volt párttag. Tehát lehet, hogy ők úgy is gondolkodtak, hogy mi, akik „tisztán jövünk”, állunk szemben azzal a nemzedékkel, akik azért valamikor, ki hosszabb, ki rövidebb ideig a kommunista párt tagja volt, azt az ideológiát vallotta. Tehát lehetett itt az elutasításban vagy az ellentétben valami ilyesféle is, nem?*

– Ildikó, mutatom, jegyzeteket készítek a beszélgetésre. Azért mutatom, hogy mivel folytattam volna, tessék csak elolvasni, hogy mit írok itt.

– „Generációváltás, ami a funkcióban lévő...”

– Igen. Tehát ezen a nyomon mennek az én gondolataim is. Most már, vagy kévéssel azután, hogy így, ahogy leültünk, hisz nem véletlenül. Nem azt mondtam, hogy az egyik oldalon az FMK-sok, hanem a fiatalok. Beleértve a Diákszövetséget és így tovább. Hát igen, itt egy generációváltásról is szó volt, mint ahogy '68-ban is generációváltásról is szó volt. A Lőrinczék, Fábryék stb. helyére az akkor még fiatalok, Dobosék, Szabó Rezsőék, Duray Miklósék, Varga Sándorék, sorolhatnám. Persze, a generációváltás is benne van ebben. Még valami más is benne van. A jobb oldalon ülők, tehát az idősebb generáció, és a fiatal generáció. De emitt még azt is hozzátenném, hogy a még funkcióban lévők. Sidó Zoliék, és így tovább, parlamenti képviselők. Sidó Zoli és mások, a még funkcióban lévők, meg a múlttal nagyon összefonódtak. Mi, Dobos Laci és ez a csapat, ez azokból állt egyrészt, akiket 1970-ben kizártak a pártból, mindenből, elnémítottak, egzisztenciális veszélybe sodortak, az élet peremére toltak, de voltak ott olyanok is, akik nem voltak az élet peremére szorítva. Akik tovább is, most is funkcióban maradtak, képviselő, Új Szó-szerkesztő, és így tovább. Akik minimum a vétlenségüket akarták bizonyítani, azzal, hogy odaálltunk újra az elsők között az új irányzathoz, legalább megmaradni akartak, hogy ne kerüljenek az utcára. Ez is ott ült azon az oldalon. Ezt éreztem én ott a vitából, hogy emezek, a másik oldalon ülők pedig tiszták, koruknál fogva is. Bár olyan hangokat ütnek meg, és olyan indulatokat hoznak felszínre, amelyek egy kicsit ijesztőek is. Majd később egy pontnál Tóth Karcsival kapcsolatban mondom el, hogy megijedtem, de ez egy későbbi időpont, amikor tárgyaltunk. Ők az FMK, én pedig a Csemadok nevében, és ijedten hallgattam, hogy te jó isten, ha ez az ember húsz évvel ezelőtt részt vett volna az egészséges magban, és mondjuk ideológiai párttitkár lett volna, akkor a jó isten mentsen meg tőle.

– *A túlzott radikalizmusától, ugye?*

– A túlzott radikalizmusától. Szóval ezen az oldalon éreztem ezt a túlzott radikalizmust, ami másban is megnyilvánult, hisz a VPN választási bukásához nagy mértékben az járult hozzá, hogy valakinek akkor el kellett végezni a „piszkos munkát”. Ki kellett cserélni a szövetségi elnököt, az állami birtoki igazgatót, a gyárigazgatót, a járási nemzeti bizottsági elnököt, szóval mindenkit, aki hatalmi pozícióban volt. Viszont aki ezt elvégezte, azt azután a bosszúállás nem engedte vissza még egyszer a funkcióba, de ez már egy későbbi dolog, de ennek a kapcsán ezt talán itt helyes volt elmondani. Amire nemcsak akkor döbbsentem rá, azóta is érett ez bennem, hogy a rendszerváltást végrehajtani azt nem lehetett teljesen, valamiféle játékszabályok betartásával, és a kommunista párt szerepét egy rövid átmeneti időszakban nem vehetik át pártok sokan, akik egymással máris harcba kerülnek a következő választások miatt. Ilyenkor egy párt, tehát Prágában egy, és itt egy kellett, hogy azt mondja, hogy képviselő ez lesz, ez lesz, és ez lesz. Egyszerűen a politikatudomány sem enged meg mást. Szóval ezt azután tudatosítottam, mint ezekkel a kérdésekkel foglalkozó ember, hogy '68-ban is, ha egy radikális fordulat lehetett volna, akkor annak kellett volna lenni, de a nemzetközi helyzet sem engedett meg akkor egy radikális fordulatot. És az a bizonyos többpártrendszer, amit a demokrácia feltételez, az csak egy átmeneti időszak után következhetik be. Churchillnek, akit én nagyon tisztetek mint politikust, közszájon forog az a mondása, hogy a demokrácia az egy nagyon rossz rendszer, de jobb nála nincs. Kevésbé ismert egy másik, még szarkasztikusabb megfogalmazása, ahol azt mondja, hogy a demokráciának van egy nagy hibája. Bevezetni csak diktatúrával lehet. És ebben nagyon sok az igazság. Egy átmeneti időszakban szükségszerű, hogy ez bekövetkezzen, viszont a francia forradalom az, amely figyelmezteti a forradalmárokat, hogy követni fogsz a vérpadon. Ha nem is szóról-szóra, de a következő választásokon ez visszaüt. Magyarországon egy kicsit más volt a helyzet, ott a kerekasztal nem két párt között folyt, hanem sok párt között. Szóval az ott egy kicsit más helyzet, de azért ott is ez visszaütött, lásd a második választásoknak az eredményét.

– *Igen, itt a VPN bukása, úgymond bukása vagy hanyatlása után ezt úgy is jellemezték, hogy a forradalom megette a saját gyermekeit.*

– Igen. Mert a francia forradalomtól jön ez a kifejezés, hogy megette a saját gyermekeit. Nos, közben az idő telik, december 12-én megalakult az új kormány, december 14-én a Csemadok, amely eddig még úgy érzi, hogy nincs más magyar „hatalom”, megküldi a kormány elnökének, már Čičnek a javaslatát. Čičcsel én tárgyaltam, már mint kormányelnökkel: Na základe nášho rozhovoru a v zmysle ústavného zákona 144/68,⁴ a Csemadok elnöksége a december 13-i ülésén olyan döntést hozott, hogy miniszterhelyettesi...

– *Miniszterhelyettesi?*

– Miniszterhelyettesi. Megalakult a kormány. Megvannak a miniszterek. És mi, úgy, mint '68-ban, azt akartuk, hogy a minisztériumokban helyettesi funkciókban magyarok legyenek. A következő szakembereket javasoljuk. Tehát nem a következő

magyarokat, a következő szakembereket. És itt jön a felsorolás, hogy kiket javasolunk. Pénzügyminisztérium: Papp József, a kommunális üzemek járási igazgatója.” Én ezeket az embereket ismertem, akik a kommunális üzemekben stb. voltak. Szóval itt is látszik ez, hogy honnan az ismeretségi kör. A kultuszminisztériumba zaslúžilý umelec Lajos Grendel, Vydavateľstvo Madách, Bratislava.⁵ Az erdő- és vízgazdálkodási minisztériumba Szolgai János kandidátust, a Vízgazdasági Kutatóintézet szakdolgozóját, a Kereskedelmi Minisztériumba Merva Lórántot, a Slovenská odborová rada⁶ illetékes dolgozóját. Mindig ott van, hogy KSČ⁷, szóval párttag vagy párton kívüli. Ministerstvo vnútra a životného prostredia, oblasť národných výborov: Jozef Kvarda, Úrad vlády⁸, KSČ tag. A životné prostredie részre dr. Richard Pomichal, redakcia Új Szó⁹ ekkor, bez politickej príslušnosti¹⁰, és így tovább.

– *Hány személyt javasoltak?*

– Minden minisztériumba. Ministerstvo poľnohospodárstva: inžinier Ladislav Nagy, predseda JRD Zlatná na Ostrove.¹¹ Nagy Laci, őneki volt a legjobb szövetkezete. És még ide még egyet. Mária Virágová, Zväz pracovníkov poľnohospodárstva a potravinárskeho priemyslu, bez politickej príslušnosti.¹² Ipari miniszternek: Ing. Ladislav Szakál, Strojmont Košice¹³, bez politickej príslušnosti. Ministerstvo spravodlivosti: dr. Štefan Mede, predseda senátu Krajského súdu, Košice, bez politickej príslušnosti¹⁴, Ministerstvo školstva a mládeže: PhDr. Ladislav Nagy, Ústav informácie a prognózy školstva SSR¹⁵, bez politickej príslušnosti. Itt még nincs a neve előtt az A. betű, tehát még nem A. Nagy László. Ministerstvo výstavby: Vavrinec Perlický OSP Galanta¹⁶, vagy inžinier Levente Varga, Výbor ľudovej kontroly¹⁷, ing. Štefan Harna CSc., VŠE, Bratislava¹⁸, bez politickej príslušnosti. Ministerstvo zdravotníctva: dr. František Bauer, Nové Zámky¹⁹, a kórházból. Ez, aki fel akart szólni a fórumon, akiről már szó volt. Komisia pre plánovanie: ing. Koloman Vince, predseda ZSL KNV, Bratislava.²⁰ Ő volt a KNV-nek az az alelnöke, akihez a KORT tartozott. V týchto návrhoch sme vychádzali z toho, že²¹, és így tovább, megvan a Végh Lacinál. Azért érdekes ez a dokumentum, hogy már lezajlott az az összetűzés, amit mondtam. A Csemadok úgy érezte, hogy lépni kell. És lépett. Tehát előterjesztette a maga anyagait. Ez volt december 14-én javaslat a miniszterhelyettesekre. Majd pedig december 18-án, lehet látni, hogy nem aludt a Csemadok, szinte állandó permanenciában volt, újabb elnökségi ülésre került sor december 18-án, amit inkább azért választottam ki, hogy azt mutassa, hogy a Csemadok, beleértve engemet is, még mindig úgy érezte, hogy lépni kell, mozgatni kell a dolgokat. Annak ellenére, hogy ekkor már a pártalakulatok nem is csak embrionális formában, legalábbis az OF²² és a VPN már létezett, és tárgyalásokat folytatnak. Mi úgy éreztük, hogy tovább kell lépni, szóval nem lehet állni és várni, mert amikor a társadalom mozgásban van, bizonyította '68, akkor lehet lépni. Ha egyszer megmerevednek a struktúrák, vége. Nem tudjuk tovább érvényesíteni azt, amit fontosnak tartunk. Mivel foglalkozott a december 18-i elnökségi ülés? Megbízta a KB-titkárságot, hogy a Fábry Napok vitájában részt vevők által benyújtott igények figyelembe vételével a megfelelő fórumokon kezdeményezze a csehszlovákiai magyar tudományosság intézményes megteremtését. Ennek érdekében munkacsoportot kér fel egy elvi jelentőségű dokumentum kidolgozásához, a tudományos élet, a magyar tudományos élet megte-

remtésére. Javasolja, hogy a megváltozott körülmények között a KB titkársága hozza létre a jogászok fórumát, amely kidolgozza a konkrét tevékenységi formákat, beleértve a jogi dokumentumok magyar nyelvű kiadását is. Letettem az asztalra, amit a KORT-ban kiadtam a KNV számára, a községek számára, és azt mondtam, hogy ez a jogi csoport dolgozza fel, és fordítsa le magyar nyelvre mindazokat a jogszabályokat, amit minden magyarnak ismernie kellene. És adjuk ki ezt magyar nyelven. Dolgozza ki a jogi nevelés és a propaganda új koncepcióját. De olyan is belekerült ebbe a határozatba, amit külön ki akarok emelni. A Csemadok, mint olyan, javasolja, az Új Szó fejlécében a lap újszerű meghatározását. Hát kinek lenne ez dolga, ha nem a Csemadoknak, hogy meghatározza, hogy az Új Szónak a fejlécében mi legyen, ahelyett, hogy a Kommunista Párt napilapja. Ki határozza ezt meg? Talán bizony a szerkesztő? No nem. Azért valahol van mindennek határa. Ez a Csemadoknak a dolga. Az elnökség tudomásul veszi a pedagógusforum összehívását 1989. december végére. Hát talán bízzuk a pedagógusokra az ilyen komoly dolgot, hogy mi legyen velük? Hát nyilván, hogy ez a Csemadoknak a dolga. Az elnökség csatlakozik azokhoz a véleményekhez, amelyek a Bős–Nagymarosi Vízlépcsőrendszer munkálatainak felfüggesztését követelik. Nyilvánvaló. Megbízta az elnökség a KB titkárságát, hogy levélben foglaljon állást a Thália önállósulása mellett, és küldje azt meg az SZK kulturális miniszterének. Szóval, hogy úgy mondjam, nem aludt a Csemadok elnöksége.

– Minden aktuális kérdésben állást foglaltak.

– Minden kérdésben. Sőt mi több, még a Csemadok kérdésében is. Igaz, hogy az utolsó határozati pont, de ott van, hogy kommunikét kiadni, és a kommuniké térjen ki újra az alapszervezetek önállósulásának hangsúlyozására, és az újonnan alakuló szerveződésekre az egyenlőség, a kölcsönös tiszteleten alapuló viszonyulás fontosságára. Az utolsó pont: „Jóváhagyja az 1990. éves költségvetési terv értékelését, és megbízta a következő – stb. –, és meghatározza a vezető titkár fizetését 5 500 koronás összegben, és a titkárok fizetését 4 500 koronás összegben.” Vagyis, igaz, hogy a végén, de azért foglalkozik azzal is, ami a dolga. Hát ez volt akkor a helyzet. És úgy láttuk, és attól féltünk, hogy nehogy valamiről, most nem a Csemadok, hanem a szlovákiai magyarság érdekeit érintő fontos kérdésekről, nehogy valamiről lekéssünk. Míg az előbbieket nagyon ironikusan mondtam, ezt most nagyon komolyan gondolom, hogy ez élt bennünk, bennem, sokunkban, hogy mondjuk énnálam, aki bejáratos voltam a szerkesztőségekbe, a Nap szerkesztőségével is kapcsolatban voltam, Hunčík Péter engem kért meg arra, hogy az induló napilapban, a Napba, az első számba írjam meg a vezércikket. Az unokahúgom, a Babi – Németh Ilona –, ekkor a szerkesztőségben a műszaki szerkesztő volt. S akkor a műszaki szerkesztő, meg a főszerkesztő, meg mindenki egy szobában ülve főzték a dolgokat, és én oda bejáratos voltam. Ennek ellenére nem mondtam akkor itt a Csemadok társelnökeként, hogy gyerekek, hát ne vicceljünk. Hát a Csemadok az már valami egészen más. Nem '68-ban vagyunk, hogy a pártközpontban, mi, mint a Nemzeti Front tagjai küldhetjük a javaslatainkat. Itt valami átalakulóban van. Én is félttem, hogy valamiről le ne késsünk, és úgy mondtam és intéztem a dolgokat. Odáig menően, hogy december 27-én még a miniszterelnöknek írt a Csemadok mint

olyan egy levelet, amelyben az van, hogy: „Figyelemmel olvastuk az új szövetségi kormány programnyilatkozatát, amely jelentős lépés a demokratikus jogállam létrehozására, az emberi jogok biztosítására, és a hatékony gazdaság kiépítése irányába. Támogatjuk a szövetségi kormány fenti cél elérését szolgáló intézkedéseit, és ennek támogatására szólítjuk fel szövetségünk tagságát.” Hálózatunk volt. Tehát tényleg, ha mi valamit így eldöntöttünk, akkor az napokon belül ötszáz, négyszáz faluban taggyűléseken, vezetőségi gyűléseken nyilvánosságra került. „Tekintettel arra, hogy a programnyilatkozat vitája kapcsán tagságunk körében felmerültek kérdések, javaslatok, észrevételek, ezek lényegét kötelességünknek tartjuk ezúton önhöz továbbítani.”

– 2003. május 13-án folytatjuk a beszélgetést Szabó Rezsővel. 1990. elején tartunk.

– 1989. végén tartunk, és 1989. december 13-án ülésezett a Csemadok elnöksége, ahol én beszámoltam arról, hogy, olvasom a jegyzőkönyvet: „A KB társelnöke tájékoztatta az elnökséget annak a látogatásnak a kimeneteléről, amelyet Rudolf Schusterről, az SZNT elnökénél tett a Csemadok KB vezetősége. Ennek eredményeképpen az SZNT elnöke támogatja az SZNT mellett egy a nemzeti kisebbségek ügyével foglalkozó szakemberekből álló bizottság létrehozását.” Másnap az Új Szóban erről egy hír jelent meg. A címe: *A Csemadok a közmegegyezést keresi Rudolf Schusterral, az SZNT elnökével tárgyalt.* A hír így hangzik: „A Csemadok Központi Bizottsága levélben fordult a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalomhoz, amelyben az országos koordinációs bizottságok tájékoztatták a Rendkívüli Központi Bizottság ülésén született határozatról. A levelet dr. Szabó Rezső, a Csemadok KB társelnöke adta át Ján Budajnak, és a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom ügyvivőjét tájékoztatta a Szlovák Nemzeti Tanács elnökségével folytatott tárgyalásokról. Az információt meghallgatva Ján Budaj a polgári mozgalom nevében támogatásáról biztosította a legfelsőbb szlovákiai törvényhozó testülettel folytatott tárgyalásaikat. Megbízta Szigeti Lászlót, hogy a Nyilvánosság az Erőszak Ellen képviselőjeként dr. Szabó Rezsővel és Bárdos Gáborral, a Csemadok KB titkárával együtt tárgyaljanak az SZNT elnökével a csehszlovákiai magyarságot érintő kérdésekről. Rudolf Schuster, az SZNT elnöke örömmel fogadta a nemzeti kisebbségeket érintő közös platform kialakítását, amelyet az SZNT elnöksége messzemenően respektálni fog saját intézkedései során.” Itt, úgy emlékszem, és azt hiszem, az emlékezetem nem csal, hogy a Schusterral való tárgyalás során egy érdekes momentumra került sor. Szigeti László bejelentette, hogy a mozgalom, mármint a Nyilvánosság az Erőszak Ellen megtárgyalta azt a kérdést, hogy ki legyen a Szlovák Nemzeti Tanács magyar alelnöke, és döntést hozott ebben. És a parlament alelnökének Kovács Lászlót, a somorjai gimnázium tanárát javasolják. Schuster ezt tudomásul vette. Mi is tudomásul vettük, tudatosítva, hogy hát nem a Csemadok elnöksége tesz javaslatot a személyre, mint ahogy történt ez mondjuk a kormány alelnökének az esetében, tehát tudomásul vettük. Egy későbbi hír szerint, nekem valaki azt mondta, hogy nem volt semmi olyan döntés, hogy Kovács László legyen, illetve ez pillanatnyilag született döntés volt, anélkül, hogy Kovács Lászlóval erről eleve tárgyaltak volna. Ezután látogatták meg az FMK részéről Kovács Lászlót, és ajánlották fel neki, hogy legyen a

parlament alelnöke. Amit Kovács László elutasított, mondván, hogy ő erre képtelen, és nem vállalja el, semmi ilyen tapasztalata nincs, és szerinte oda egy jogász kellene. Mindjárt javaslatot is tett a jogász személyére, mert tárgyaltak, hogy akkor ki legyen az. S azt mondta, hogy van egy jogász, aki pillanatnyilag munkanélküli, mert egy szövetkezetnek volt a jogásza, de már nincsen ott, s úgy hívják, hogy Zászlós Gábor. Ekkor mentek el Zászlós Gábor után, akivel, a hírek szerint, amit én kaptam, már előzőleg tárgyalásokat folytattak, hogy legyen a Dunaszerdahelyi járás főnöke, amit ő elutasított. S akkor újra felkeresték őt, hogy legyen a parlament alelnöke. S némi vita és gondolkodás után ő ebbe belement. Hangsúlyozom, ezt az információt, vagy ezt a hírt jóval később kaptam, de megbízható emberek mondták ezt nekem. Így volt, nem így volt, nem tudom elbírálni, de tény, hogy Zászlós Gáborból lett azután a parlament alelnöke, én pedig ekkor lettem a parlament elnökségének a tagja. Ennyit erről a hírről mint érdekességről, és mint arra a korra, vagy azokra a napokra jellemző dologról.

– Ezeket a parlamenti tisztségeket betöltő személyeket titulálták úgy, hogy kooptálták őket? Tehát nem megválasztották, hanem bevették őket azok helyébe, akik lemondtak a képviselői mandátumukról?

– Igen, ők voltak ezek a bizonyos kooptáltak. Én nem ekkor lettem az elnökség tagja. Én már a választások után lettem a parlament elnökségének a tagja, ahol az Együttélés színeiben indultam mint képviselőjelölt. És annak ellenére, hogy a jelöl-lista elején voltam, tehát ha már az Együttélés bejut, akkor biztos befutóként, nagy meglepetésemre az akkori választásokon egész Szlovákiában én kaptam a legtöbb kört a nevem előtt. Hasonlóképpen, mint ahogy most Duka Zólyomi Árpád szintén szlovákiai mérethez kapta a legtöbb kört.

– Annyit még talán hozzá kellene tenni, hogy ez az állapot, ha nem tévedek, '90 júniusáig, tehát az első választásig tartott, ugye? Tehát a kooptált képviselők, akik ültek a szlovák parlamentben, és ez az egyesek távozása és mások érkezése, ez a mozgás, ez körülbelül az első választásig tartott, az első demokratikus választásig tartott?

– Igen. Ez az első választásig tartott. December végén vagy január elején, inkább december végén, amikor az alkotmányváltozásról szó volt, és törölték a párt vezető szerepét, és átalakították azt a paragrafust, azt a cikkelyt, ha jól emlékszem, a 6. cikkelyt, amely addig a Nemzeti Frontról szólt, és a nem ott lévő tömegszervezetekről, itt került bele az alkotmányba, hogy a Nemzeti Frontban pártok és tömegszervezetek vannak. Tehát többes számban. Tehát itt jutott kifejezésre az alkotmányban az, amit utána, ha jól emlékszem, januárban egy újabb törvény szabályozott, a pártok alakításáról. Itt három dologról volt szó, ami nagyon fontos volt abban az időben. Az egyik volt a gyülekezési szabadság, hisz a diákokat Prágában azért verhették, mert gyülekezési szabadság törvény szerint nem létezett, csak a párt által megszervezett manifesztációk léteztek. A második volt a társulási szabadság, ezen belül a pártok alapításának a lehetősége. Ez az alkotmány 6. cikkelyére támaszkodva kerülhetett a parlament elé. Abban az időben egyeseket a képviselők

közül felkértek, hogy mondjanak le a képviselői mandátumukról, másokat megijesztettek, hogy mondjanak le. És az így megüresedett helyekre kerültek megint csak a törvény értelmében azok az emberek, akiket vagy a Nyilvánosság az Erőszak Ellen, vagy pedig Prágában a Polgári Fórum javasolt képviselőnek. Ez elengedhetetlenül szükséges volt, csak így lehetett ez a forradalom, ahogy akkor mondtuk, bársonyos, hogy törvényesen, bár, mondjuk egy kis erőszakkal került erre sor. Azt hiszem, erről már beszéltünk is, hogy ennek a természetes következménye lett azután, hogy Szlovákiában a Nyilvánosság az Erőszak Ellen a két és fél éves választási időszak után nagyon-nagyon kevés szavazatot kapott. De ebben az időben, mondom, ha bársonyossá akarták tenni a forradalmat, csak törvényes úton lehetett, a törvényes úthoz pedig szükség volt egy bizonyos erőszakra is. Erre a témára még majd visszatérünk egy más kérdés kapcsán. A következő a sorrendben a Csemadok Központi Bizottsága elnökségének a levele a miniszterelnökhöz. A szlovák miniszterelnökhöz. Ez a levél íródott, illetve jóváhagyta az elnökség 1989. december 27-én. Miért írtuk ezt a levelet? December 27-re már több nyilatkozat megjelent, megalakult a csehszlovák kormány, megjelent a kormánynyilatkozat. Duray Miklós, bár abba a kormányba meg volt híva beszélgetésre, illetve majdnem úgy, hogy kormánytag lesz, nem került be a kormányba. És több ilyen nyugtalanító hír is volt a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban, amely arra készítetett bennünket, hogy levelet kell írunk.

– *Miért érezték azt, hogy nyugtalanító? Attól féltek esetleg, hogy mondjuk elindul egy szlovák nacionalista hullám és teljesen háttérbe szorítja a magyarokat? Tehát, hogy nem sikerül ugyanolyan jogokat a változás után elérniük a magyarok számára, mint amit pont a változásnak köszönhetően elérnek a szlovákok számára?*

– Nem ez volt az indítóok. Bár láttuk, hogy kezdődnek bizonyos szélsőséges, '68-hoz hasonló, magyarelles megnyilvánulások. De itt mi kimondottan a kormányprogramban, a kormányprogramból indultunk ki. Akkor úgy éreztük, hogy a kormányprogram nem nyújt biztosítékot azoknak a jogoknak a gyakorlati valóra váltására, amelyek már 1968-ban a 144-es számú alkotmánytörvénybe bekerültek. Erről szól elsősorban a levél. Így hangzik: „Tisztelt Miniszterelnök Úr! Figyelemmel olvastuk az új szövetségi kormány programnyilatkozatát, amely jelentős lépés a demokratikus jogállam létrehozására, az emberi jogok biztosítása, és a hatékony gazdaság kiépítése irányába. Tehát ezt pozitívan vesszük. Támogatjuk a szövetségi kormány fenti célok elérését szolgáló intézkedéseit, és ennek támogatására szólítjuk fel szövetségünk tagságát is. Tekintettel arra, hogy a programnyilatkozat vitája kapcsán tagságunk körében felmerültek kérdések, javaslatok, észrevételek, ezek lényegét kötelességünknek tartjuk ezúton Önhöz továbbítani. Javasoljuk a szövetségi kormánynak: 1. Kezdeményezze egy szakemberekből álló csehszlovák–magyar vegyes bizottság létrehozását a csehszlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok II. világháborút közvetlenül követő történelmének (1945–1949) tudományos vizsgálatára. 2. Javasoljuk a vizsgálat eredményét ismeretterjesztő formában, azonos szöveggel és azonos időben tegye közzé mindkét állam annak érdekében, hogy a közösen átélt történelem torzulások nélkül kerüljön mindkét ország népének köztudatába.” Ez az azonos szöveggel és azonos időben azért került ebbe a megfogalmazásba, mert valamikor megjelent Zvara történésznek egy könyve a magyar nemzetiségek kérdés-

ról, de csak magyarul. Ebben a kitelepítést, a reszlovakizációt, a deportálást is nyilvánosságra hozta a Zvara, mondhatnám, hogy szinte elítélőleg. De csak magyarul jelent meg a könyv. Mi szorgalmaztuk, hogy jelenjen meg ez szlovákul is, hogy a vegyes lakosságú területeken élő szlovákok is ismerkedjenek meg a történelem ezzel a részével. Másfél évet késett a könyv megjelentetése, de nem azonos a két könyv. A szlovákban ezek a részek majdnem, hogy kimaradtak, és fölerősítették azokat a részeket, amelyek a magyarság „bűnösségét” tárgyalják. Mintegy bevezetőként ahhoz, hogy természetes, hogy ezek után Szlovákia, illetve Csehszlovákia ilyen és ilyen lépésekhez folyamodott. Ezért hangsúlyozzuk, hogy azonos időben és azonos szöveggel. A 3. pont így hangzik: „A bizottság munkájának eredményei alapján javasoljuk a nemzeti kisebbségeket hátrányosan megkülönböztető jogszabályok hatályon kívül helyezését, a kassai kormányprogram 8. pontjának kollektív bűnösség elvét tartalmazó részének erkölcsi elítélését.” Nem mondjuk ki ebben a pontban sem Trianont, sem a beneši dekrétumokat, de a hátrányosan megkülönböztető jogszabályok hatályon kívül helyezése mögött ez van. De ebben az időben még sem nálunk, sem Magyarországon ez a fogalom, hogy Trianon, és ez a fogalom, hogy beneši dekrétumok, nem forogtak közkezen és közszájon, tehát nem neveztük nevén a gyereket, bár a lényegét érintően a kérdést felvetettük. 4. pont: „A vegyes bizottság javaslata alapján módosítsák a közös történelem oktatását, dolgozzák át a történelem-tankönyveket úgy, hogy a nemzetek közti bizalom, és kölcsönös közeledést szolgálják. A javasolt intézkedések megtétele véleményünk szerint nagymértékben hozzájárulna a történelem folyamán kialakult tudati ferdülések, előítéletek fokozatos felszámolásához. Annak érdekében, hogy ne ismétlődhessenek meg mindazok a hibák, bűnök, amelyek eddigi közös történelmünkbe előfordultak, szükségesnek tartjuk, hogy a rólunk-nélkülünk elvet egyszer és mindenkorra kiiktassuk Csehszlovákia nemzeti és nemzeti kisebbségei közötti kapcsolatból. Tagságunk körében visszatetszést keltett, hogy a Polgári Fórum 1989. december 6-án elhangzott, a szövetségi kormány összetételére tett javaslata ellenére, amelyben a nemzeti kisebbségek kérdésével foglalkozó szövetségi minisztérium létrehozása is szerepelt, a szövetségi kormányban ez a szerv nem jött létre. Véleményünk szerint a szövetségi kormány programnyilatkozata a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban hiányos, nem ad megfelelő biztosítékot a jogok szabályozására és érvényesítésére. Ezért javasoljuk, hogy vizsgálják felül a programnyilatkozatban a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban közzétett álláspontjukat a nemzeti kisebbségek igényeinek figyelembe vételével. Véleményünk szerint e kérdés megfelelő kezelésének a Polgári Fórum eredeti javaslatával összhangban elengedhetetlen feltétele egy felelős, a nemzeti kisebbségekkel és etnikai csoportok helyzetével foglalkozó szövetségi minisztérium létrehozása.” A Csemadok KB elnöksége nevében tisztelettel, írtam alá ezt a levelet, amely, bár bizonyos naivitásról tanúskodik. Ugyanis mindezek, amiket ott felvetünk, például a történelem, közös történelmi könyv és így tovább, naivság volt akkor úgy képzelni, hogy ezt egy kormánynyilatkozattal hetek vagy hónapok alatt meg lehet oldani. Viszont tartalmában én mindmáig a megfogalmazott célokat ma is támogatnám, és ma is helyesnek tartom.

– *Miért a szövetségi kormánynak írták ezt a levelet? Hiszen volt szlovák kormány is, ugye?*

– Volt szlovák kormány is, de még ebben az időben is a szövetségi kormány, hisz az alkotmánytörvény, amelyet 1968-ban a parlament elfogadott, maximális jogokat biztosított Szlovákiának, de mégis a szövetségi kormány volt az, amely a hatalmat a valóságban Szlovákiában is gyakorolta. Egyrészt. Másrészt, az egész megújulási folyamat Prágából indult el, itt csak csatlakoztunk hozzá. És úgy voltunk vele, hogy itt, Pozsonyban ekkor már megvolt a biztos helye a miniszterelnök-helyettesnek, Varga Sándor személyében. Tudtuk már, hogy a parlamentben lesz egy alelnök Zászlós Gábor személyében. Tehát, hogy úgy mondjam, itt, Szlovákiában, a hatalmon belül éreztük magunkat, s úgy voltunk vele, hogy itt természetesen sor kerül majd mind ezekre, amelyeket a prágai kormány felé kérekként, javaslatként, követeléseként felváltottunk. S úgy gondoltuk, ha ott ez pozitív visszhangra talál, jobban megkönnyíti itt Szlovákiában ennek a folyamatnak a szlovákiai elindítását. Ez volt az oka, de egy későbbi időpontban a szlovák kormány elnökének is írtunk levelet, hisz majd eljuttunk oda.

– *A Csemadok elnöksége 1990. január 5–6-án Szencen ülésezett, ahol azt a kérdést vitatták meg, hogy a Csemadok maradjon-e meg társadalmi civil szervezetnek vagy váljon-e párttá.*

– Azt hiszem, hogy érdekes a jelenléti ív. Jelen voltak: Bárdos Gábor, Bauer Győző, Dobos László, Duray Miklós, Görföl Jenő, Gyimesi György, Kolár Péter, Kvarda József, Lacza Tihamér, Merva Lóránt, Mézes Rudolf, Neszméri Sándor, Presinszky Lajos, Sidó Zoltán, Szabó Rezső, Szilvássy József, Varga Sándor, Várady Ágota, ő volt a titkárság vezetője, és ő vezette a jegyzőkönyvet. Igazoltan távol: Boda Pál, Fónod Zoltán, Gál Sándor. Meghívtak: Gyurcsík Iván, Dunajszky Géza, Gyurcsis Imre, Hornyák István. Az ülést Sidó Zoltán, a KB elnöke nyitotta meg, és vezette. Bevezetőjében javasolja, hogy az ülés a következő napirendi pontok szerint valósuljon meg: 1. A határozatok teljesítésének ellenőrzése, 2. A járási konferenciák és az országos közgyűlés lebonyolításának szervezési javaslata, 3. A Csemadok jövője, 4. Egyéb. A szenci ülésen készült, összesen négy oldalas jegyzőkönyv harmadik oldalán 6 sor „foglalja össze” azt a késő éjjeli órákig tartó, majd másnap is folytatódó vitát, ami a Csemadok sorsáról szólt: „A Csemadok jövőbeni feladataival kapcsolatban a vitában Gyurcsík Iván, Varga Sándor, Szilvássy József, Bárdos Gábor, Duray Miklós, Bauer Győző, Kvarda József, Görföl Jenő, Dobos László, Sidó Zoltán, Gyimesi György, Szabó Rezső, Neszméri Sándor fejtették ki a véleményüket. Az elnökség döntő többsége amellet foglalt állást, hogy a Csemadok érdekvédelmi, kulturális, társadalmi szervezet legyen a jövőben is.”

– *Más okmány nincs a szenci ülésről ?*

– Nincs. Ennyit tartalmaz a jegyzőkönyv a Csemadok elnökségének arról az üléséről, amelyen szervezet az 1949-es évi megalakulása óta az elnökség először dönthetett szabadon arról, hogy a Csemadoknak hol a helye, mi a szerepe és mik a feladatai, mivel és hogyan szolgálhatja a legjobban a szlovákiai magyarság érdekeit, megmaradását. Eddig a szervezet, csak a kommunista párt által lerakott síne

ken mozoghatott. A Csemadok 1968. márciusi beadványában is csak a párt akció-programjára hivatkozva fogalmazhatta meg javaslatait, szüntelenül azt hangsúlyozva, hogy a nemzetiségek jogainak az alkotmányba foglalása elősegíti a párt megújulását.

– *A jegyzőkönyv szerint a vitában szinte mindnyájan felszólaltak, akik jelen voltak.*

– Igen. Ehhez még hozzá kell tennem, hogy akik itt felszólaltak, azok nem csak egyszer szólaltak fel. Egy nagyon élénk, igazi vita alakult ki, amelynek keretében szinte mindenki először úgy összefoglalva elmondta a véleményét, és azután vitába szállt a többiekkel. És a vita csak úgy sorjázott. Én úgy emlékszem, hogy a vita a Csemadok jövőjéről az első nap délutánján kezdődött. A Csemadoknak Szencen van, vagy legalábbis akkor volt egy üdülőháza, ahol hálósobák is voltak, konyha is volt, ott étkezhattunk is és aludhattunk is. Tehát adva voltak a feltételek a kérdés alapos elemzésére. Volt időnk bőven, senki sem siettetet bennünket. A jegyzőkönyvbe foglalt egyetlen mondat megszületését, miszerint „az elnökség döntő többsége amellelt foglalt állást, hogy a Csemadok érdekvédelmi, kulturális, társadalmi szervezet legyen a jövőben is”, több mint tíz órás vita előzte meg. Persze tisztában voltunk azzal, hogy az ilyen nagy horderejű kérdésben „döntésünk” csak javaslat, csak az első lépcső, mert ez a javaslat akkor válik döntéssé, ha a Csemadok Központi Bizottsága is egyetért vele, majd pedig a Csemadok legfelsőbb szerve, a küldöttgyűlés a rendkívüli ülésén jóváhagyja. De ez volt az a döntő két nap, amelyen a Csemadok jövőjének, létének a kérdésében az elnökség végül is túnyomó többséggel állást foglalt, letette a garast. Fontos volt ez a döntés, mert ekkor még eléggé élt az emberekben az a beidegzettség, mely szerint, ha egyszer a központban valairől döntöttek, azt már nem nagyon illik kétségbe vonni. A legtöbb emberben élt ez a tudat. És – tudat alatt – talán egy kicsit a felelősségtől való mentesülés – ők döntötték el, ők tudják, úgy jó ahogy ők akarják, tehát ezzel már alig fordul valaki szembe. Ilyen szempontból akkor az első döntés meghatározó volt.

– *Milyen volt valójában a vita?*

– Hogy milyen volt valójában ez a hosszú vita, azt 13 év után nem tudom pontosan felidézni. Nem is voltam bent állandóan, meg mint mondtam, a jegyzeteimnek csak egy részét találtam meg. Abban is biztos vagyok, hogy a vita minden résztvevője másként emlékszik az ott elhangzottakra. Ezért ismét visszatérnék ahhoz a módszerhez, hogy ne a 2003-as Szabó Rezső mondja el most azt, hogy mit mondott és mit gondolt ő 1990-ben, hanem lehetőleg az 1990-es Szabó Rezsőt szólaltassam meg ennek a beszélgetésnek a során is. Tehát ismét azt a módszert követtem, amit eddig is követtem, hogy az adott korból származó írásbeli dokumentumokkal elevenítem fel, az akkori gondolataimat. Itt van a kezemben a *Nő* című hetilap 1990. január 3-i száma. Ebből szeretném felolvasni azt az interjút, amelyet Gyurkovics Róza készített velem 1989. december 11-én.

– *Bocsánat, még mielőtt idézné ezt az írást. Kiben merült föl, vagy hogyan merült fel az a gondolat, hogy esetleg politikai párttá váljon a Csemadok? Vagy többen is felhozták ezt? Vagy ez csak egy volt a lehetőségek közül?*

– Nem. Ez nem egy felmerült gondolat volt, hanem a társadalomban november 17-e után beállt alapvető változásra kellett reagálni. Az elnökségnek javaslatot kellett kidolgoznia a Csemadok jövőjére vonatkozólag. Ehhez az kellett, hogy először is egymás között tisztázzuk, hogyan tovább. A Szövetségi Nemzetgyűlés 1989. decemberében törölte az alkotmány 4. cikkelyét, amely törvénybe iktatta a kommunista párt vezető szerepét a társadalomban. Törölte az alkotmány 6. cikkelyét is, amely meghatározta, hogy a pártok és az ún. önkéntes szervezetek csak a Nemzeti Front keretében fejthetik ki tevékenységüket és a Nemzeti Front vezető ereje a Csehszlovákia Kommunista Pártja. A parlamenti bizottságok ezzel egy időben megkezdték azoknak a törvényjavaslatoknak a vitáját, amelyek a gyűlekezési és a társulási törvényekről szóltak. Az utóbbi törvény a polgári társulások alapítását, s azok működését szabályozta. Az eddig a Nemzeti Frontba tömörült társadalmi szervezeteknek, el kellett dönteniük, hogy megszüntetik a tevékenységüket, vagy polgári társulásként folytatják-e azt, a polgári társulásoknak a törvényben pontosan meghatározott alapelvei szerint, vagy esetleg politikai párttá kívánnak-e alakulni. A politikai párt és a polgári társulás más-más kategória, két különböző, egymástól céljaiban, felépítésében, finanszírozásában stb. nagyon eltérő szervezet. A polgári társulásokat az állam, hasonlóan mint a múltban a Nemzeti Frontban tömörült ún. önkéntes szervezeteket, szubvencióval támogatja. Ezt a szubvenciót csak a polgári társulás alapszabályában meghatározott célokra lehet felhasználni. A párt az párt. Gazdálkodásáról, anyagi támogatásáról további törvény intézkedik. A polgári társulás a maga anyagi eszközeiből nem támogathat semmilyen pártot. A polgári társulásnak tagdíjat fizető tagjai vannak stb. A párt egészen más típusú szervezet, külön kategória. Szóval nem lehet összemosni a kettőt. Vagyis a törvényjavaslatok ismeretében tudtuk, hogy nincs harmadik út. A tájékozottabbak – ezek ismeretében – a vita első percétől tudták, hogy abban a kérdésben, hogy a Csemadok polgári társulásként folytassa-e a munkáját, vagy alakuljon-e át párttá, az elnökségnek itt Szencen és most azonnal, határozottan és egyértelműen állást kell foglalnia. Ezt követően ennek az állásfoglalásnak az alapján kell kidolgozni majd vagy a polgári társulás új alapszabályt, vagy ha párttá akar válni, akkor a párt alapszabályzatát. Akár az egyiket, akár a másikat a belügyminisztériumba kell benyújtani bejegyzésre. Visszatérve a kérdésre: nem arra kell feleletet találnunk, hogy kiben merült fel az a gondolat, hogy a Csemadok párttá váljon vagy polgári társasággá. A megváltoztatott alkotmány alapján beállt társadalmi változások követelték meg azt, hogy felmérjük, mi a tagságunk és a szlovákiai magyarság szempontjából a legcélravezetőbb. Csak zárójelben jegyezném meg, hogy a „hatvannyolcasok” már megint az összmagyarság fogalomkörében kezdtek gondolkodni, mintha nem tudták volna, hogy változóban van a világ, s holnapról az egy párt helyére pártok lépnek, s veszik át a hatalmat. De tudtuk, hogy holnapig nem várhatunk. A Csemadoknak a jövőjéről ma kell döntést hoznunk. Ma már egyértelmű, hogy helyesen döntöttünk, hogy a Csemadokot, célját és munkaformáit megőrizve, polgári társulásként jegyeztettük be. De ott és akkor, tapasztalatok hiányában, a polgári társadalom játékszabályainak a hiányos ismeretében

nem volt könnyű felmérni a várható változásokra adandó helyes választ. Akik a párt-tá válás mellett érveltek, azok egy 80 ezres tömegpárt vízióját, a parlamentbe jutási küszöb biztos átlépését látták maguk előtt. Mind a két nézet vallóit egyetlen szándék vezette, optimális feltételeket biztosítani ahhoz, hogy a szülőföldünkön megmaradhassunk embernek, megmaradhassunk magyarnak. Az alkotmány módosítás lehetővé tette a pártok szervezését, a gyülekezési és a polgári társulásokról szóló törvény biztosította a lehetőségeket a demokratikus rendszer kibontakozásához.

– *Ezek nagyon fontos törvények voltak, hiszen éppen azt a zavaros helyzetet szüntették meg, amelyet a kommunista párt és a Nemzeti Front összemosódása idézett elő. Ugye?*

– Az alkotmánymódosítás, Václav Havel köztársasági elnökké választása, és ez a két törvény akadályozta meg a visszarendeződés lehetőségét. Akkor, gyakorlatilag még hat hónapig, a választásokig, minden nagyon labilis volt. De ezek a törvények már lehetetlenné tették azt, hogy valakit felelősségre vonjanak azért, hogy kulcsokat csörgetett. Ez a két törvény gyakorlatilag már lehetetlenné tette az egypártrendszer visszaállítását. Egy további törvény kimondta, hogy a parlamentekben és a nemzeti bizottságokban megüresedett helyekre képviselőket csak a Polgári Fórum és a Nyilvánosság az Erőszak Ellen politikai mozgalmak javasolhatnak. Ezekből a döntő fontosságú változásokból indult ki a Csemadok, ez tette szükségessé a szeneci gyűlés összehívását.

– *Említette, hogy 1989. december 11-én Gyurkovics Róza készített Önnel egy interjúút, azt szeretné mint kordokumentumot felolvasni. Tessék, hallgatom.*

– *Címe: Beszélgetés dr.Szabó Rezsővel, a Csemadok KB társelnökével.*

Gy. R.: Ön december hatodika óta a Csemadok KB társelnöke. Kérem, vázolja fel, mi történt a Csemadokban, most ebben a politikai helyzetben!

Sz. R.: Onnan kellene kezdeni, hogy a diákoknak, az ő forradalmiságuknak és óriási hitüknek köszönhetően az egész társadalom megmozdult. Hihetetlen tempóban alakult át az egész ország, azt hiszem, hogy Közép-Európában, de Európában sem akad erre példa, akár Lengyelországra, akár Magyarországra vagy Jugoszláviára gondolok ilyen ütemű és ennyire megrázkódtatás nélküli forradalomra talán még a világtörténelemben sincs példa. Ennek az egyik vetülete az, ami a Csemadokban lejátszódott. Nos, míg az előbbieken a gyorsaságról kellett beszélnem, most a lassúságról kell szólnom. A Csemadoknak szerintem minden lehetősége meg lett volna, hogy ezelőtt egy-két hónappal – ha november 17-ét vesszük központi dátumnak – felmérje a helyzetet, s azt a bizonyos rehabilitációt megejtse. A rehabilitáció nem csak azért fontos, mert embereknek – köztük nekem is – visszaadja a közösség előtt a becsületét, hanem elsősorban azért, hogy minket újra bekapcsoljon abba a vérkeringésbe, amelyből húsz évig ki voltunk rekesztve. Ez alatt a húsz év alatt mi sok tapasztalatra tettünk szert, mert kívül voltunk a mozgástereken. Módunk és lehetőségünk nyílt nemzetközi szinten is – könyvekből, folyóiratokból – feltöltődni, követni a kor eseményeit, követni a társadalmi szervezkedés és mozgás kornak megfelelő új formáit, tehát volt a tarsolyunkban olyasmi, amivel gazdagíthattuk az éle-

tünket. Minden hét, ami kimaradt, veszteség, így az utolsó pillanatokban, sőt azt is mondhatom, az utolsó pillanatban kerültünk ismét abba a helyzetbe, hogy szólhatunk. Ezért követeltem ki magamnak a központi bizottság rendkívüli ülésén, hogy még ebéd előtt szót kapjak, s javaslatot tehessek arra, hogy küldöttség menjen a szlovák kormány elnökéhez és a Szlovák Nemzeti Tanács elnökéhez, hogy – élve az 1968-as 144-es számú Alkotmánytörvény biztosította jogunkkal – javaslatokat tegyünk nekik nemzeti kisebbségünk további sorsával kapcsolatban. Ez a törvény húsz évig Csipkerózsika-álmot aludt, legfőbb ideje volt már felébreszteni. Ezt tettük meg december hatodikán déli fél egy és két óra között. Ha egy órát késünk, már nem tudunk találkozni Hrivnák miniszterelnökkel, mert délután Prágába utazott, s ott a koordinációs bizottságot tájékoztatta a Csemadoknak tett ígéretéről. Ha csak egy félórát is késtünk volna, nem tudunk alkotmányos jogainknak érvényt szerezni. Ezért mondom, hogy az utolsó pillanatban eszmélt a Csemadok. Ennek a találkozásnak köszönhetően aznap a Csemadok egész központi bizottsága tárgyalhatta meg, hogy kit ajánl a Szlovák Szocialista Köztársaság kormányába, és tényleg az egész központi bizottság foglalhatott állást, hogy az SZNT keretében újra legyen egy olyan bizottság, mely a nemzetiségek képviselőit foglalja magában, s ezek a képviselők a kisebbségek nevében nyilatkozhatnak, javaslatokat tehessenek. Most itt tartunk, erről van szó.

Gy. R.: Mi lesz a jövőben a legfontosabb dolga a Csemadoknak? Megváltozik-e munkájának a lényege, felvállalja-e politikai képviseletünket is? Vagy az is lehet, hogy párttá válik?

Sz. R.: Nem hiszem, hogy hivatott lennék egy személyben erre a kérdésre válaszolni, mivel ezekről még sem az elnökség, sem a központi bizottság nem tanácskozott. Nem alakítottunk ki még közös álláspontot.

Gy. R.: Fogalmazzunk akkor így: Ön szerint mi a jövő útja, milyen szervezetté kell válnia a Csemadoknak?

Sz. R.: A pillanatnyi helyzetből kiindulva: a Csemadoknak fel kell mérnie azt, hogy az országban különböző pártok alakulnak, így Szlovákiában is. Ezek a pártok érdekképviseleti és világnézeti alapon toborozzák majd a tagságukat. Ahogy a helyzet mutatja, már alakul a parasztpárt. Bizonyára olyan programot hirdet majd meg, mely alapvető érdeke lesz Szlovákia délvidéke parasztságának is, tehát ennek a parasztságnak ott is helye lesz, hisz ott hallathatja majd a hangját érdekei védelmében. De azt is mutatja a mai helyzet, hogy alakulóban van egy katolikus néppárt, mely ideológiai-vallási alapokon hívja magához tagjait. Nyilvánvaló, hogy Dél-Szlovákia nagyszámú katolikus vallású nemzetiségi állampolgára fog e párthoz csatlakozni. Kilátásban van egy szociáldemokrata párt is. És ha megmarad, ha egészen át tud alakulni a kommunista párt – melynek óriási hagyományai vannak Dél-Szlovákiában még az első köztársaság idejéből –, nyilván ott is sok magyar képviselteti majd magát. Sorolhatnánk a többit is. Feltételezem, hogy a Nyilvánosság az Erőszak Ellen is előbb utóbb párttá szerveződik. Ennek a magyar szárnya, a Független Magyar Kezdeményezés nagyon hasznos és ébresztő munkát végzett Dél-Szlovákiában. Sorraiba a legaktívabb és legagilisabb emberek tartoznak, s tartozhatnak a jövőben is. Ezek az emberek majd azon a vonalon keresik érdekeik képviseletét, amelyik párthoz csatlakoznak. Hogy hol van a Csemadok helye e skálán a maga csaknem száz-ezer emberből álló tagságával? Tegnap egy nyilatkozatot fogalmaztunk, melyet min-

denki aláír, ha egyetért vele, vagyis a Diákszövetség, a Független Magyar Kezdeményezés, a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma és a Csemadok. (Megszakítva a felolvasást, meg kell mondanom, hogy ezt a nyilatkozatot egyedül csak én írtam alá a Csemadok nevében.) Ez a nyilatkozat egyetlen kérdésre vonatkozik, mivel a központtól távolabb bizonyos zavarok keletkeztek, hogy hova tartozunk. Kimondjuk benne, hogy valamennyi szervezet arcát, irányvonalát megtartva, azonos véleményen van egyetlen kérdésben: a kisebbség jogi helyzetét illetően. Mindannyian a kisebbség teljes egyenjogúsítását képviselik, mind az alkotmányban, a képviseleti kérdésekben, a törvényekben, a helyi szervezetekben való részvételben, mind az iskolaügyben, a kultúrában, tehát a kisebbség életének minden olyan területén, amely teljes egyenjogúsításához és fennmaradásához feltétlenül szükséges. Úgy képzelem hát, hogy a jövőben az egyes pártokon belül megalakulnak a magyar kisebbség tagozatai, úgy mint az első köztársaságban a demokratikus pártok esetében volt, s e tagozat a közös gondok intézése mellett a kisebbségi gondok intézésével is foglalkozik, egységre jutva a többi párt magyar tagozatával e kérdésben. A Csemadok itt találhatná meg a helyét, lehetne az a tömegalap, amely ezt támogatja, tehát a népművészet mellett, s mindazon túl, amit eddig is végzett – és azt meg kell a jövőben is tartani, sőt fokozni kell! –, felvállal egy koordinációs, tömegmozgató szerepet.

Gy. R.: Maradna tehát a Csemadok tömegszervezetnek, mozgalomnak, de politikai munkát is végezne.

Sz. R.: Igen, egy sokkal szélesebb körű politikai-érdekvédelmi mozgalomnak lát-nám szívesen. De újra hangsúlyozom, ez az én egyéni, személyes véleményem. Körülbelül ezeket a gondolatokat vetettem fel a központi bizottság decemberi ülésén is, de sajnós, erről vita nem volt. Erről kell majd vitatkoznunk a közeljövőben, hogy kialakítsuk a közös álláspontot.

Gy. R.: Jó munkát kívánok, és köszönöm a beszélgetést.

– *Köszönöm a felolvasást. Magnóra vettem. Ezt a beszélgetést Gyurkovics Róza készítette. Megjelent a Nőnek az 1990. január 3-i számában, de a szerző alul feltüntette a beszélgetés napját, amely 1989. december 11.*

– Hangsúlyozni szeretném, hogy erre a beszélgetésre mindjárt a kezdet kezdetén került sor, akkor, amikor még Husák volt a köztársasági elnök, akinek a képét a Csemadok tanácsstermében a központi bizottság 1989. december 6-i rendkívüli ülésén, a közel száz résztvevő szeme láttára lekasztottam a falról, betettem a zongora mögé, leporoltam a kezemet, s azután kezdtem el a felszólalásomat. De van még egy töredék dokumentumom is. A papír és a tinta mutatja, hogy nem most készült. Ez összesen három kézzel írt oldal, amit részben magamnak vázoltam fel, mint a vitaindító felszólalásomat, amiben elmondom, hogy én hogy képzelem el a jövőt. Másrészt jegyzeteltem bizonyos felszólalásokat is. Nem mindet. Töredék. Biztos több oldala is volt, ennyi maradt meg belől. Lehet, hogy még előkerül belőle pár oldal a papírjaim közül. Az első oldal tetején két mondat van: Keresztényszocialista Párt, Magyar Nemzeti Párt. Valószínű a mültra vonatkozik, az első köztársaságra. Ezzel kezdtem, majd a törvényjavaslat alapján ismertettem, hogy a Nemzeti Frontba tömörült eddigi társadalmi szervezeteknek, köztük a Csemadoknak is, hogyan kell vagy párttá, vagy polgári társulássá alakulnia.

– *Hová készült az a felszólalás? Hol hangzott el?*

– Szencen. Szencről beszélünk folyton. A Nőben megjelent beszélgetést csak azért olvastam fel, hogy dokumentáljam, milyen gondolatkörben éltem, milyen nézetet képviselhettem Szencen. A Nőben folytatott beszélgetés és a szenci megbeszélés között majd egy hónap telt el, ezalatt sok minden tisztázódott a társadalomban. A sajtóban felvázolták a valószínű modelleket: a) szövetségi képviselő, tehát Prágában, etnoregionális pártok és korporációk, b) ideológiák: szocdem, demokrata stb. Azt javasoltam, s ebben meg is egyeztünk, hogy először ki-ki mondja el, hogy szerinte Szlovákiában milyen pártok alakulása elképzelhető, s ezen belül nálunk mi várható. A bevezetőmben arról beszéltem, hogy szerintem rövid időn belül nagyon sok párt fogja bejegyeztetni magát. Ha mi nemzeti alapon kezdenénk pártot szervezni, akkor fennállhat az irredentizmus vádja. Ha meg rétegalapon, akkor számolnunk kell, azzal hogy a parasztság, az iparosok a munkáltatók, a munkavállalók stb. érdekei mások. Ha ideológiák mentén, akkor megint számolnunk kell az egyházakkal, a különböző ideológiákkal. A rétegalapon a legfontosabbnak a parasztságot tartom. A jegyzeteim alapján elsőként Varga Sándor szolt, akit a Csemadok KB kormánytagnak javasolt, s ekkor már talán miniszterelnök helyettes volt. „Nem vagyok a nemzeti alap mellett. Kisebbségi egységpárt kell, de nem nacionalista alapon.” Azt hiszem, ez is a Varga Sándor még. Szóke: „Kemény vertikális struktúrára van szükség úgy, hogy nem ad helyet köztes szervezeteknek. A köztes struktúrák és korporációk csak arra valók, hogy a tagságukat a pártok mellé sorakoztassák a választásokon.” Neszméri: „Szlovákiában kereszténydemokrata, agrár, liberális és kommunista párttal lehet számolni.” Kolár: „Racionális, és nem a nemzeti alapon szerveződő párt mellett vagyok. A regionális átrendeződés, a vegyes családok –stb. – miatt.” Dobos: „Név és program. A név legyen vonzó és egyértelmű. A programban szerintem a gazdasági és a szociális célok megfogalmazása az elsődleges. Irányzatok: ökumenikus vonal keresztény alapon, polgári demokrata vonal, FMK, a falusi és a városi lakosság, a parasztság és a munkások eltérő igényei. A kultúra, a könyv- és lapkiadás, az iskolahálózat. Létezhet-e olyan párt, amelyik mindezt fel tudja vállalni? Pótolhatja-e párt a Csemadokot? Elképzelhető-e az új rendszerben egy nyolcvan ezres tömegpárt?” Bauer Győző: „A Csemadok maradjon meg és tőle függetlenül legyen egy kisebbségi, magyar–német–ukrán–cigány–lengyel párt. Tehát a Csemadok eddigi célját és munkaformáit megtartva alakuljon át polgári társulássá.” Kvarda: „A Csemadok alakuljon át párttá. Hatalmas tagságával biztos győztes.” Görföl: csatlakozik az előtte szólóhoz. Dobos: „A Csemadok maradjon meg Csemadoknak, kidomborítva társadalmi szerepvállalását. Ezt fogalmazzuk meg a Csemadok programjaként.” Gyimesi: „Ha nem leszünk párt, lecsökkenik a Csemadok szerepe, és tagjai nagy része ott hagyja. Elfogadhatatlannak tartom, hogy más pártok keretében létrehozott magyar szekcióban gondolkodjunk, mint ahogy azt a Nőben Szabó Rezső felvetette. Én amellett vagyok, hogy a magyar nemzetiség pártja legyen a Csemadok.” Bauer Győző: Vitába száll vele. Neszméri: „Ne szekciós, és ne kisebbségi alapon, hanem egy cseh párthoz csatlakozva, vagy pedig esetleg egy semleges magyar pártot kellene létrehozni, olyat, amelyhez azután csatlakozhatnának a lengyelek, németek – stb. –, de fontosnak tartom, hogy legyen saját gazdasági prog-

ramja is.” Még itt a harmadik lap alján egy megjegyzés: „Elvi síkon nincs kompromisszum.” Tudom, hogy töredékes az, amit elmondtam, de tudatosan nem kommentáltam, hanem azt olvastam fel, amit akkor Szencen lejegyeztem. Ezek a jegyzetek akkor arra készültek, hogy az elhangzottakra tudjak reagálni. Saját hozzászólásaimat nem jegyeztem, de úgy emlékszem, hogy többször is elmondtam a véleményemet a felmerült kérdésekben. A jegyzeteimből csak ennyit találtam meg. Szencen mindenki kifejtette a véleményét. Lehet, hogy egyesek hozzászólását az élénk és hosszú vita során rosszul értettem. Az eszembe se jutott, hogy nem készül egy részletes jegyzőkönyv. Arra törekedtem, hogy felidézzem a két nap lényegét és hangulatát. A lényeg az volt, hogy a Csemadok ne legyen párt. Emlékezetem szerint a párttá válás mellett szóltak: Gyimesi, Kvarda, Presinszky, talán még Sidó (aki nagyon keveset beszélt), Mács. A Csemadok párttá alakítása ellen, nagyon határozottan állt ki Bauer Győző és Dobos László, Lacza Tihamér, Mézes Rudolf. Abban is egyetértett mindenki, hogy a Csemadok programjában fontos helyet kapjon az érdekvédelem akkor is, ha nem alakul át párttá. Én is hasonlóképpen érveltem, ehhez a csoporthoz tartoztam. Akiket nem említettem név szerint, a vita során hol ide, hol oda hajlottak szóval nem volt egyértelmű a vitában az álláspontjuk. Azt hiszem, hogy éppen ezek, akik se ide, se oda, hanem olyan kivárállásponton voltak, nem értették meg, hogy miről van szó, vagy nem voltak kellőképpen tájékozottak vagy nem láttak annyira se a jövőbe, mint mi. Mi se láttuk persze a jövőt tisztán. Szóval ők olyan köztes dolgokat mondtak. Külön fejezetet képez Duray Miklós szerepe ebben a vitában, aki szintén ellene volt annak, hogy a Csemadokból párt legyen, de egészen más meggondolásból. Ő nem is felszólalt, hanem előadást tartott. Elmondta, hogy végigjárta Dél-Szlovákiát. Azért jött elkésve az ülésre, mert tegnap még, Lonscon, Füleken, Rimaszombatban sok emberrel találkozott. Ezeken a gyűléseken, ahogy mondta, ő inkább kérdezett, mint beszélt és szondázta, hogy milyen az emberek között a hangulat, mi az emberek véleménye. Beszéde alapján úgy tűnt, hogy az egyéves amerikai tanulmányútja után ő lát közülünk a legtisztábban, ő tudja a legjobban, hogy egy demokratikus társadalomban hogyan alakulnak ki és hogyan működnek a politikai és a polgári struktúrák. Szerinte Dél-Szlovákiában egyetértés van abban, hogy az FMK-val közösen kell indítani a választásokra egy olyan pártot, egy olyan politikai mozgalmat, amely sikeres lehet a választásokon, amely biztosan bekerül a parlamentbe. Erre vonatkozóan tárgyalásokat akar folytatni az illetékesekkel. Szerinte elsősorban nem is az FMK-val, hanem Budajékkal kell erre vonatkozólag megegyezni. És ennek a megbeszélésnek az alapján lehet majd megszervezni egy olyan magyar pártot, amelybe be kell vonni a többi nemzetiséget, elsősorban is az ukránokat, a ruszinokat, a lengyeleket, meg a németeket. Vagyis egy ilyen közös pártot, kell alapítani, amelyet Együttélésnek lehetne nevezni. Ami jelenti egyrészt azt az együttélést, hogy a nemzetiségek mint olyanok élnek együtt, de együttélést jelent a nemzetekkel is. Tehát ez a név fejezné ki a legjobban azt a pártot, amelynek esélye van a parlamentbe való bekerülésre. Ami a Csemadokot illeti, semmi esetre se akarjuk párttá alakítani, mert a Csemadok egy olyan sztálinista struktúra, amelyet a lehető leggyorsabban fel kell számolni. A Csemadoknak nincs helye a jövő társadalmában. Bombaként robbant Duray véleménye. Mindenki tiltakozott ellene. A továbbiakban, talán Duray vad kijelentésének a hatására is a vita egyértelműen arra irányult, hogy a Csemadoknak, mint polgári társulásnak, milyen alapokon

kell majd működni. Hatodikán délután egy óra körül került sor a szavazásra. Mint a jegyzőkönyvben is olvasható a jelenlevők többsége arra szavazott, hogy az elnökség javasolja a Központi Bizottságnak, s a KB jóváhagyása alapján a rendkívüli küldöttgyűlésnek, hogy a Csemadokot polgári társulatként jegyezze be a Belügyminisztérium. Ez volt Szenc máig érvő hozadéka. De még egy fontos dolgot szeretnék ehhez hozzátenni: egy jó hangulatban elfogyasztott ebéd után valamennyien, a párttá alakulást ellenzők és az azt igénylők, a jól végzett munka tudatában búcsúztunk egymástól, s a központi bizottság ülésén az elnökség egyetlen tagja sem szólalt fel a Csemadok polgári társulássá válása ellen.

(A beszélgetést Nagy Ildikó készítette 2003-ban.)

Jegyzetek

1. ... az elvtársak velem jönnek.
2. Elnézést, hogy a továbbiakban szlovákul fogok beszélni...
3. Verejnost' proti násiliu – Nyilvánosság az Erőszak Ellen
4. Beszélgetésünk alapján és a 144/68-as alkotmánytörvény értelmében...
5. Grendel Lajos, érdemes művész, Madách Kiadó, Pozsony.
6. Szlovák Szakszervezeti Tanács
7. Komunistická strana Československa – Csehszlovákia Kommunista Pártja
8. Belügyminisztérium és Környezetvédelmi Minisztérium, nemzeti bizottságok területe: Kvarda József, Kormányhivatal...
9. Új Szó szerkesztősége
10. független (politikai hovatartozás nélküli)
11. Mezőgazdasági Minisztérium: Nagy László mérnök, elnök EFSZ Csallóközarányos.
12. Virág Mária, Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Dolgozók Szövetsége, független
13. Szakál László mérnök, Strojmont, Kassa
14. Igazságügyi Minisztérium: Dr. Mede István, a Kerületi Bíróság Szenátusának elnöke, Kassa
15. Iskolaügyi és Ifjúsági Minisztérium: PhDr. Nagy László, a Szlovák Szocialista Köztársaság Iskolaügyi Információs és Prognosztikai Intézete
16. Építésügyi Minisztérium: Vavrinec Perlický, Járási Építési Vállalat, Galánta
17. Varga Levente mérnök, Népi Ellenőrzési Bizottság
18. Harna István CSc. mérnök, VŠE, Pozsony
19. Egészségügyi Minisztérium: Dr. Bauer Ferenc, Érsekújvár
20. Tervezési Bizottság: Kálmán Vince mérnök, Kerületi Nemzeti Bizottság
21. Ezeknél a javaslatoknál abból indultunk ki, hogy...
22. Občiansky fórum – Polgári Fórum